

УДК 808.5:81'42:378

DOI <https://doi.org/10.32782/2412-933X/2025-XXIV-10>

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ В ПРОЦЕСІ ОПАНУВАННЯ НАУКОВОГО СТИЛЮ

Ліштаба Тетяна

кандидат філологічних наук, доцент,
методист відділу ліцензування та акредитації
Центру забезпечення якості вищої освіти,
Українська державна льотна академія
ORCID ID: 0000-0002-6060-0900

У статті висвітлено проблему формування риторичної компетентності фахівця в процесі опанування наукового стилю мовлення. Риторична компетентність розглядається як інтегральна складова частина професійної мовної особистості, яка забезпечує ефективну комунікацію в академічному та професійному середовищах. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі наукового стилю в процесі фахової підготовки, а також потребою у вдосконаленні мовленнєвих умінь здобувачів вищої освіти відповідно до сучасних комунікативних стандартів. У статті визначено основні компоненти риторичної компетентності, зокрема логіко-мисленнєвий, соціокультурний, етичний, стратегічний, жанрово-стильовий. Особливу увагу приділено впливу засобів наукового стилю на розвиток навичок аргументації, побудови переконливого висловлювання, дотримання норм академічної доброчесності та розвитку критичного мислення.

Метою статті є обґрунтування ролі наукового стилю як засобу формування риторичної компетентності майбутнього фахівця та визначення ефективних підходів до цього процесу. У результаті дослідження запропоновано низку методичних прийомів і вправ, спрямованих на розвиток риторичних умінь на основі текстів наукового стилю. Новизна роботи полягає в поєднанні лінгвістичних і риторичних підходів до формування професійного мовлення. Запропоновані теоретичні положення і практичні рекомендації можуть бути використані в процесі підготовки здобувачів вищої освіти різних спеціальностей.

Ключові слова: риторична компетентність, науковий стиль, фахова підготовка, наукова комунікація, аргументація, академічна доброчесність.

Lishtaba Tetiana

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Methodologist of the Licensing and Accreditation Department,
Center for Quality Assurance in Higher Education,
Ukrainian State Flight Academy

FORMATION OF A PROFESSIONAL'S RHETORICAL COMPETENCE IN THE PROCESS OF ACQUIRING THE SCIENTIFIC STYLE

The article addresses the issue of developing a specialist's rhetorical competence in the process of mastering the scientific style of speech. Rhetorical competence is viewed as an integral component of the professional linguistic personality, which ensures effective communication in academic and professional environments. The relevance of the study is driven by the increasing role of the scientific style in professional training, as well as the need to improve the communicative skills of higher education students in accordance with modern communication standards. The article

identifies the main components of rhetorical competence, namely logical-cognitive, sociocultural, ethical, strategic, and genre-stylistic. Special attention is given to the influence of scientific style tools on the development of argumentation skills, the construction of persuasive statements, adherence to academic integrity norms, and the enhancement of critical thinking.

The purpose of the article is to substantiate the role of the scientific style as a means of forming the rhetorical competence of future specialists and to determine effective approaches to this process. As a result of the study, a number of methodological techniques and exercises aimed at developing rhetorical skills based on scientific style texts are proposed. The novelty of the work lies in combining linguistic and rhetorical approaches to the formation of professional speech. The theoretical positions and practical recommendations suggested can be used in the training process of higher education students across various specialties.

Key words: rhetorical competence, scientific style, professional training, scientific communication, argumentation, academic integrity.

Вступ. У сучасних умовах глобалізації знань і підвищених вимог до фахової комунікації особливої актуальності набуває проблема формування риторичної компетентності майбутніх фахівців. Успішна професійна реалізація неможлива без уміння логічно, переконливо й доцільно висловлювати свої думки в усній і письмовій формах, зважаючи на норми академічного та професійного мовлення. Одним із важливих засобів розвитку цієї компетентності є опанування наукового стилю, що є невід'ємною частиною мовної підготовки здобувачів вищої освіти.

Про важливість формування риторичної компетентності свідчить значна кількість праць сучасних українських дослідників. Зокрема, теоретичні та методологічні основи розвитку риторики та красномовства на сучасному етапі розробила Г. Сагач; предмет риторики, ключові поняття та всі розділи класичної риторики висвітлені в працях Л. Мацько та О. Мацько; теоретичні й практичні засади риторики та закони риторичної діяльності обґрунтовані в наукових працях М. Пентиліук. Проблему формування риторичної компетентності майбутніх педагогів аналізує Н. Голуб, а Т. Конівіцька у своїй дисертації зосередила увагу на формуванні риторичної компетентності майбутніх психологів у закладах освіти. У власному попередньому дослідженні ми висвітлювали процес розвитку риторичної компетентності фахівців у галузі фізичної культури та спорту [4]. Разом із тим аналіз фахової літератури демонструє, що деякі питання залишаються не досить опрацьованими. Зокрема, потребує детальнішого вивчення питання формування риторичної компетентності майбутніх фахівців у процесі опанування наукового стилю мовлення.

Науковий стиль як форма фахової комунікації «характеризується логічністю, точністю викладу та об'єктивністю, що є основою для формування ефективної риторичної компетентності» [2, с. 89]. Тому процес навчання наукового стилю повинен виходити за межі формального засвоєння мовних норм і орієнтуватися на розвиток здатності до ефективного й переконливого академічного висловлювання.

Мета статті полягає в з'ясуванні ролі наукового стилю в процесі формування риторичної компетентності фахівця та в обґрунтуванні методичних засад цього процесу.

Для досягнення мети передбачено виконання таких **завдань**: уточнити зміст поняття «риторична компетентність» у контексті фахової мовної підготовки; схарактеризувати особливості наукового стилю як бази для риторичного вдосконалення; виявити ефективні педагогічні засоби формування риторичної компетентності засобами наукового стилю; запропонувати практичні рекомендації для освітньої практики.

Методи та методики дослідження. У дослідженні застосовано комплекс взаємопов'язаних методів, що дали змогу ґрунтовно проаналізувати проблему формування

риторичної компетентності фахівця в процесі опанування наукового стилю мовлення: аналіз наукової літератури (для вивчення теоретичних засад риторичної компетентності, особливостей наукового стилю та методичних підходів до розвитку професійного мовлення); порівняльний метод (для виявлення відмінностей і спільних рис у підходах до формування риторичних умінь у різних освітніх контекстах); контент-аналіз (для дослідження мовних зразків наукових текстів студентів і фахівців, виявлення характерних лінгвостилістичних особливостей); метод спостереження (для фіксації типових мовленнєвих помилок, стилістичних недоліків у мовленні здобувачів освіти під час аудиторних занять, презентацій, дискусій).

Результати та дискусії. У сучасній лінгводидактиці поняття «риторична компетентність» розглядається як невід’ємна складова професійної мовної підготовки, що забезпечує результативну, цілеспрямовану, етично виважену та стилістично вмотивовану комунікацію. Так, Н. Голуб визначає її як «здатність мовця ефективно використовувати мовно-риторичні знання, вміння і досвід для гармонізації всіх видів спілкування, досягнення комунікативної мети, утвердження вищих морально-етичних і патріотичних ідеалів суспільства» [1, с. 137–138]. В. Нищета трактує риторичну компетентність як інтегровану особистісну характеристику, що «охоплює оволодіння риторичними знаннями, вміннями та навичками, риторичним потенціалом, які в сукупності визначають здатність і готовність до ефективного та оптимального спілкування, реалізовані й закріплені в досвіді комунікативної і риторичної діяльності» [1, с. 36]. Таким чином, риторична компетентність передбачає вміння мовця аргументовано та переконливо впливати на слухачів, послідовно й логічно висловлювати власні думки з дотриманням норм відповідного стилю мовлення, насамперед наукового.

Структура риторичної компетентності, за узагальненнями сучасних дослідників, охоплює кілька взаємопов’язаних компонентів:

1. Комунікативний складник передбачає вміння вибирати стратегії й тактики мовленнєвої поведінки відповідно до мети спілкування, ситуації та характеристик адресата. «Мовленнєва культура, – як стверджує А. Коваль, – повинна враховувати не лише норму, а й контекст, аудиторію та мету висловлювання, що вимагає високої риторичної майстерності» [3, с. 68]. Цей складник визначає рівень адекватності мовлення та його ефективність у контексті академічної взаємодії.

2. Мовленнєвий складник охоплює знання мовних засобів різних стилів, зокрема наукового, та вміння добирати їх відповідно до жанру, теми й адресата. Вона також включає навички побудови зв’язного, граматично правильного, лексично точного тексту.

3. Дискурсивний складник виявляється в здатності створювати та інтерпретувати тексти в межах певного типу дискурсу (наукового, публіцистичного, офіційно-ділового тощо), дотримуючись його жанрових і стилістичних особливостей. У науковому дискурсі ця здатність проявляється через логічну організацію тексту, дотримання структури аргументації, використання цитування, посилань на джерела тощо.

4. Логіко-аргументативний складник забезпечує здатність обґрунтовувати власну позицію, формулювати тези, добирати аргументи, приклади, контраргументи, дотримуючись принципів логіки. Саме цей компонент формує переконливість висловлювання, що є визначальною для риторичної ефективності наукового мовлення.

Зазначені компоненти риторичної компетентності функціонують у тісному взаємозв’язку з іншими видами мовної компетентності, передусім з комунікативною, соціолінгвістичною, прагматичною та стратегічною. Вона має надсегментний характер, поєднуючи мовленнєві знання (лексико-граматичні, стилістичні, фонетичні) з комунікативними навичками (планування, керування розмовою, реагування на заперечення). Це інтегративна якість фахівця,

що виявляється в здатності ефективно використовувати мовні засоби для досягнення цілей комунікації, особливо в науковому дискурсі. Її розвиток потребує уваги до змісту, форми, структури, логіки й переконливості висловлення.

Науковий стиль є важливою складовою частиною фахового мовлення і виконує ключову роль у професійній комунікації. Він забезпечує точну, логічну, об'єктивну й аргументовану передачу знань у межах наукової та навчальної діяльності. Для сучасного фахівця володіння науковим стилем є не лише свідченням мовної культури, а й інструментом професійного самовираження, формулювання позиції, обґрунтування рішень, формування авторитету.

Характерні ознаки наукового стилю: логічність (чіткість структури, послідовність викладу, причинно-наслідкові зв'язки); точність (використання термінології, уніфікованих понять, однозначних формулювань); об'єктивність (дистанційованість від особистісного «я», вживання безособових конструкцій, пасивних форм); аргументованість (посилання на джерела, приклади, факти, експериментальні дані); однозначність і нейтральність мовлення (відсутність емоційно-експресивних засобів, використання нормативних формулювань).

Основними жанрами наукового стилю виступають наукова стаття, реферат, тези, монографія, звіт, а в освітньому середовищі – курсові й дипломні роботи, наукові виступи, усні повідомлення, доповіді. Володіння цими жанрами вимагає не лише знання структури, а й здатності дотримуватися логіки викладу, будувати переконливі аргументи, здійснювати аналіз і синтез інформації. З огляду на це науковий стиль слугує дієвим засобом формування риторичної компетентності, адже він передбачає не пасивне відтворення знань, а їх інтерпретацію, критичне осмислення, оцінювання, аргументацію, тобто ті мовні дії, що є основою риторичної діяльності. Опанування наукового стилю сприяє розвитку вмінь логічно структурувати висловлювання, формулювати позицію, переконувати опонента, дотримуватися норм академічної доброчесності. Науковий стиль не лише забезпечує професійну комунікацію в академічному середовищі, а й виступає потужним інструментом розвитку мовної особистості фахівця, його риторичних умінь та навичок впливу в інтелектуальному дискурсі.

На перший погляд, риторика як мистецтво переконання і науковий стиль як форма логічного, об'єктивного, стриманого викладу знань можуть видаватися протилежними за своєю суттю. Проте в межах сучасної академічної комунікації спостерігається дедалі більша інтеграція риторичних стратегій у практику наукового мовлення, що зумовлює потребу глибшого осмислення точок перетину між цими феноменами.

Спільним для риторики та наукового стилю є прагнення до логічної організації мовлення, аргументованого викладу думок, доцільного добору мовних засобів відповідно до мети спілкування. Риторика надає засоби для побудови переконливої аргументації, тоді як науковий стиль вимагає чіткої структури викладу й доказовості інформації. У межах академічного дискурсу саме риторичні засади дають змогу реалізувати вимоги наукового стилю більш ефективно – з урахуванням логіки, послідовності, стилістичної доцільності. Риторика не суперечить природі наукового стилю, а навпаки – збагачує його, формуючи уміння доцільно впливати на аудиторію в межах інтелектуального діалогу. Усвідомлення риторичних засад у процесі опанування наукового мовлення дозволяє здобувачам освіти не лише грамотно оформлювати думки, а й ефективно доносити їх до адресата, що є ознакою зрілої фахової мовної компетентності.

Формування риторичної компетентності в процесі опанування наукового стилю потребує комплексного застосування методів і прийомів, що поєднують теоретичні знання з практичними навичками. В освітній практиці це передбачає розроблення спеціалізованих вправ,

які спрямовані на розвиток усіх складників риторичної компетентності – комунікативної, мовленнєвої, дискурсивної та логіко-аргументативної.

Ефективне формування риторичної компетентності в здобувачів неможливе без системного використання методів і прийомів, що ґрунтуються на роботі з науковими текстами, зокрема:

Аналіз зразків наукового мовлення. Цей метод передбачає детальне вивчення автентичних наукових текстів з метою виявлення їх структури, стилістичних особливостей, способів аргументації та логіки викладу. Здобувачі аналізують як успішні зразки, так і тексти, що потребують удосконалення, що сприяє розвитку критичного мислення. Редагування і трансформація текстів є практичним продовженням аналізу – завдяки цим прийомам формуються навички стилістичного вдосконалення, усунення помилок, підвищення зрозумілості та переконливості викладу.

Робота з аргументацією і побудова логічних висловлювань. У межах цього прийому здобувачі вчаться формувати чіткі тези, підбирати відповідні докази, логічно зв'язувати елементи висловлювання. Підготовка усних наукових повідомлень допомагає на практиці застосувати ці навички, розвиваючи водночас уміння чітко, стисло і переконливо донести основні ідеї аудиторії. Особливу увагу приділяють побудові зв'язного мовлення, послідовності аргументів і вмінню передбачати можливі контраргументи.

Дискусії, дебати, наукові презентації як тренінг риторичних умінь. Організація інтерактивних форм роботи, як-от дискусії та дебати, стимулює активне використання риторичних навичок в умовах реальної комунікативної взаємодії. Ці форми навчання сприяють розвитку умінь формулювати власну позицію, аргументовано відстоювати її, слухати співрозмовника, оперативно реагувати на зауваження. Наукові презентації своєю чергою поєднують мовленнєву вправність із вмінням користуватися додатковими засобами (слайди, візуальні матеріали), що підвищує ефективність комунікації.

Використання таких методик дозволяє не лише засвоїти теоретичні основи наукового стилю, а й відпрацювати практичні навички побудови переконливого, логічного й стилістично вдосконаленого мовлення.

Ключову роль у розвитку риторичних умінь і навичок відіграють практичні вправи. Наприклад:

1. Аналіз та редагування наукового тексту:

– Здобувачі освіти отримують текст наукової статті або доповіді з помилками або стилістичною недосконалістю. Їх завдання – знайти помилки, запропонувати варіанти редагування, покращити логіку та стиль викладу;

– Можлива трансформація тексту: переписати фрагмент у більш стислому або більш розгорнутому вигляді, адаптувати для іншої аудиторії.

2. Створення плану та структурування тексту:

– На основі короткого наукового повідомлення здобувачі освіти складають детальний план із логічним поділом на розділи;

– Вправи на побудову зв'язного викладу: переписати текст, додавши переходи між абзацами, використовуючи логічні сполучники.

3. Побудова аргументів та контраргументів:

– Підготовка тез із подальшим формуванням аргументів «за» і «проти» певної наукової гіпотези або твердження;

– Проведення мінідискусії в групах, де кожен здобувач захищає свою позицію, використовуючи підготовлені аргументи.

4. Написання та презентація коротких наукових повідомлень:

- Здобувачі освіти готують усні доповіді на задану тему, зважаючи на логічну послідовність, чіткість формулювань і стилістичних норм;
- Після виступу відбувається колективний аналіз з обговоренням сильних і слабких сторін мовлення.

5. Участь у дебатах на наукові теми:

- Організація дебатів, де здобувачі вищої освіти представляють різні точки зору на актуальні проблеми галузі;
- Розвиток навичок оперативного реагування, аргументування, рефлексії.

6. Стилiстичний аналіз текстiв:

- Порiвняння рiзних наукових текстiв за критерiями стилiстичної доцiльностi, лексичної точностi, складностi синтаксису;
- Визначення особливостей наукового стилю та пошук шляхiв удосконалення мовлення.

Наведені вправи спрямовані на розвиток усіх складників риторичної компетентності – від аналізу тексту до публічного виступу.

Формування риторичної компетентності майбутніх фахівців на основі наукового стилю пов'язане з низкою труднощів, що впливають на ефективність, зокрема:

1. Стереотипи щодо «сухості» наукового стилю. Існує поширене уявлення, що науковий стиль є виключно формальним, «сухим», позбавленим емоційності й індивідуальності. Такий стереотип призводить до заниженої мотивації у формуванні ораторських навичок, оскільки здобувачі освіти часто не бачать можливості творчого вираження в науковому мовленні. Унаслідок цього вони уникають активних комунікативних практик, обмежуючи себе написанням формальних текстів, що негативно позначається на розвитку риторичної компетентності.

2. Низький рівень володіння мовленнєвими засобами. Значна кількість здобувачів має обмежений словниковий запас, недостатній рівень володіння стилістичними й синтаксичними конструкціями, необхідними для точного й логічного викладу думок у науковому дискурсі. Це ускладнює процес побудови зв'язного, переконливого висловлювання та впливає на якість усного й письмового мовлення. Особливою проблемою є недостатня практика використання риторичних засобів, що ускладнює формування впевненості у власних мовних можливостях.

3. Недостатня мотивація до вдосконалення мовлення. Мотивація є ключовим чинником успішного навчання, але здобувачі часто не відчують особистої зацікавленості в розвитку риторичних умінь, вважаючи це другорядним або неважливим для своєї професійної діяльності. Відсутність розуміння практичної цінності риторичної компетентності в науковій комунікації призводить до пасивності на заняттях, недостатньої самостійної роботи та зниження рівня сформованості мовленнєвих навичок.

Подолання зазначених труднощів потребує впровадження інноваційних підходів до викладання, ефективних мотиваційних прийомів і створення сприятливого комунікативного простору, що заохочує здобувачів вищої освіти до активної мовленнєвої діяльності та розкриття творчого потенціалу в межах наукового стилю.

Із цією метою розроблено рекомендації, спрямовані на стимулювання інтересу до навчання, вдосконалення мовленнєвих навичок і формування сучасного бачення наукового мовлення:

Формування позитивного ставлення до наукового стилю. Важливо долати стереотипи щодо його «сухості», демонструючи приклади виразного й переконливого мовлення.

Інтерактивні методи (дискусії, проекти, творчі завдання) допоможуть показати науковий стиль як ефективний засіб комунікації.

Розвиток мовленнєвих умінь через практику. Регулярні заняття з аналізу, створення та редагування наукових текстів, вправи на розширення словника, вивчення термінології та риторичних прийомів сприяють подоланню мовних труднощів. Усні тренінги (презентації, дебати) формують упевненість і комунікативні навички.

Посилення мотивації. Важливо акцентувати практичне значення риторичних навичок у професійній діяльності, надавати зворотний зв'язок, заохочувати до виступів та створювати ситуації успіху.

Інноваційні технології. Використання мультимедійних засобів і інтерактивних платформ урізноманітнює навчання, забезпечує наочність, дозволяє аналізувати виступи та отримувати швидкий фідбек.

Індивідуальний підхід. Урахування особливостей і рівня підготовки здобувачів освіти дає змогу формувати персоналізовані завдання, що стимулюють інтерес і поступовий розвиток компетентностей.

Застосування цих підходів сприяє ефективному формуванню риторичної компетентності, необхідної для успішної наукової та професійної діяльності.

Висновки. Формування риторичної компетентності фахівця під час опанування наукового стилю є складним процесом, що охоплює розвиток комунікативних, мовленнєвих, дискурсивних і логіко-аргументативних умінь. Вона є важливою складовою частиною професійної комунікації, оскільки забезпечує здатність чітко формулювати думки, логічно обґрунтовувати позиції й переконливо презентувати результати досліджень.

Ефективність навчання підвищується завдяки застосуванню таких методів, як аналіз і редагування наукових текстів, трансформація матеріалу, підготовка усних повідомлень, участь у дискусіях і дебатах. Такі вправи сприяють розвитку критичного мислення, логічної структури висловлювань і стилістичної точності.

Серед основних труднощів – стереотипне уявлення про науковий стиль як «сухий», обмеженість мовних засобів і недостатня мотивація. Їх подолання вимагає мотиваційних підходів, активної практики, сучасних технологій і персоналізованого навчання.

Література:

1. Голуб Н. Риторична компетентність учнів старших класів як показник сучасної мовної культури. *Компетентнісний підхід у неперервній освіті. Гуманітарний вісник* ; за ред. І. Єрмакова. Донецьк, 2012. 260 с.
2. Коваль А.П. *Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту*. Київ, 1970. 304 с.
3. Коваль А.П. *Культура ділового мовлення*. Київ, 1974. 220 с.
4. Ліштаба Т.В. Формування риторичної компетентності фахівця у сфері фізичної культури і спорту. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2023. № 205. С. 118–123.
5. Ницета В. *Методика навчання риторики в школі : навч. посіб.* Київ, 2014. 200 с.

References:

1. Holub, N. (2012) Rytorychna kompetentnist uchniv starshykh klasiv yak pokaznyk suchasnoi movnoi kultury [Rhetorical competence of senior school students as an indicator of modern language culture]. *Kompetentnisnyi pidkhid u neperervnii osviti. Humanitarnyi visnyk*. Donetsk. 260 s. [in Ukrainian].
2. Koval, A. P. (1970) Naukovyy styl' suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy: struktura naukovoho tekstu [The scientific style of the modern Ukrainian literary language: the structure of the scientific text]. Kyiv. 304 s. [in Ukrainian].

3. Koval, A. P. (1974). *Kultura dilovoho movlennia*. [Culture of business speech]. Kyiv. 220 s. [in Ukrainian].

4. Lishtaba, T. V. (2023). *Formuvannia rytorychnoi kompetentnosti fakhivtsia u sferi fizychnoi kultury i sportu* [Formation of rhetorical competence of a specialist in the field of physical culture and sports]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky*, (205), 118–123. [in Ukrainian].

5. Nyshcheta, V. (2014) *Metodyka navchannia rytoryky v shkoli* [Methods of teaching rhetoric at school]. Kyiv. 200 s. [in Ukrainian].